

Grunnlagsproblemer

Av Christine Rosenqvist

I anledning professor Tor-Johan Ekelands 70-årsdag i vår, arrangerte stiftelsen Humania en konferanse på Litteraturhuset, i Oslo, torsdag 21. mars. Som et ledd i feiringen av Ekeland, ble boken «Grunnlagsproblemer i vitenskapene om menneskene» (GVM) lansert. Det passet fint for meg og jeg var til stede der.

På redaksjonsmøtet for Dialog 2/19 avtalte vi at jeg skulle skrive en omtale av denne tildragelsen. Slik gikk det ikke. Jeg fikk det ikke til. Mitt urolige sinn satte grenser. Men på siste redaksjonsmøte for Dialog 3/19, lovt jeg at jeg skulle ta meg for denne oppgaven på nytt. Det hadde jo gått en tid, så jeg måtte ta for meg boken, og finne fram notatene mine. Det kan av og til være berikende å la ting få ligge i fred, og ikke føle seg presset av deadlines.

Fra invitasjonen har jeg kopiert følgende problemstilling:

Menneskers følelser, psykiske problemer og eksistensielle utfordringer kan ikke forstås og studeres på samme måte som objekter utenfor oss selv. Likevel observerer man

adferd, kartlegger og systematiserer med sikte på å komme fram til sann viten om hva psykiske problemer er, hvordan de oppstår og hvordan de skal behandles.

(<http://www.stiftelsenhumania.no/2019/03/06/grunnlagsproblemer-i-vitenskapene-om-mennesket/>)

Hvorfor er det slik? Problemstillingen egger meg. Noen ting finnes det foreløpig ingen annen forklaring på enn at «det bare er slik». Allikevel ser det ut til at når det gjelder sinnets uro blir mange drevet til å finne en vitenskapelig forklaring, eller en begrunnelse for noe jeg ser på som en naturlig menneskelig reaksjon på de stimuli vi utsettes for i mer eller mindre hensiktsmessig form. Livet er slik.

Først fant jeg ikke igjen notatene mine. Jeg visste jeg hadde skrevet noe under konferansen, men jeg fant det ikke igjen i min notatbok. Husket jeg feil? Dagen 21. mars var blitt helt borte. (Min yngste sønns fødselsdag, og mine foreldres bryllupsdag!) Nei, akkurat den dagen hadde jeg glemt den notatboken jeg vanligvis bruker, og som har en fast plass i sekken min. De etterlyste notatene befant seg bak-erst i min avtalebok. Og selve boken:

Grunnlagsproblemene..., den jeg viste jeg hadde kjøpt, og lest; - hvor var den, og hva sto det nå i den? Jeg måtte lese den på nytt, og jeg så jo raskt at denne hadde jeg lest før. Det var understrekinger, utropstegn og kommentarer, ført med min håndskrift, så dette var ikke nytt stoff. Det var som å møte en gammel venn, og ta opp samtalen der vi hadde måttet avbryte den for en tid siden. Tankene som hadde virret i mitt hode, landet pent og pyntelig ned på plass; - unnet seg en hvil, for så å ta sats og fly videre.

«*Grunnlagsproblemer i vitenskapene om mennesket*», redigert av Arnulf Kolstad og Ragnfrid Kogstad, utgitt på Abstrakt Forlag AS 2019, er en rikholdig bok. Med 18 kapitler og vel 280 sider sier det seg selv at man ikke kan bli like fengslet av alt. Jeg vil ta for meg de kapitlene som har gitt meg mest, både første gang jeg leste den, og nå sist. Andre kan ha hatt andre opplevelser av samme bok, og funnet andre kapitler mer fengslende. Jeg er på jakt etter tanker som kan veves sammen med mine egne. Så ærlig må jeg være, at jeg kan si det; - hva hadde jeg å vinne av dette samværet?

Så er ikke dette en tradisjonell bokomtale, eller kritikk, men heller et essay som ble satt i gang, eller fikk drivstoffet sitt, av mine tanker om møtet med andres tanker, og hvorfor man aldri skal begi seg ut på stor tenking uten følge.

I kapittelet «*Historier om en sjømann - Virkelighetskonstruksjoner i norske lærebøker i psykiatri*» tar Terje Emil Fredwall, Anders Johan W. Andersen og Inger Beate Larsen for seg i alt seks varianter av samme livshistorie, gjennom fire utgaver (og utallige revisjoner) av følgende lærebøker;

- *Psykiatri*, (Einar Kringlen 1972)
- *Psykoset* (Leo Eitinger, Nils Retterstøl 1976)
- *Lærebok i psykiatri* (Dahl, Eitinger, Malt og Retterstøl 1994) og revidert utgaver i 2012 og 2018 (Malt, Melle, Årslund og Andreassen)

I disse bøkene gjentas den samme livshistorien, stadig framstilt som en entydig beskrivelse av den «schizofrenes» bakgrunn og livsløp. Bortsett fra noen minimale endringer, eller modernisering, er typen uendret gjennom tiår.

Studenten, leseren, lærer at «den schizofrene» tilhører en yrkesgruppe fra samfunnets ytterkant. Med en trøblete barndom og ungdom framstår han gjennomgående som en ufaglært og ustadig arbeidskraft.

En norsk sjømann i 2019 er en utdannet fagarbeider. Denne endringen blir ikke innarbeidet i historien. Slik mestrer forfatterne å skape et bilde av en som

«ikke-er-en-av-oss», selv i den siste utgaven av læreboken. Gjennom et slikt bilde av «den schizofrene» bidrar man til å legge grunnen for det umulige for de blivende helsearbeiderne i å identifisere seg med en pasient.

«Ved hjelp av ordvalg, setningsbygning og utvalgte deler av et annet menneskes liv konstruerer forfatterne en virkelighet».
(GVM side 173)

«Tekstendringene tilpasses på den måten den kunnskapen forfatterne til enhver tid ønsker å formidle. Casene representerer ikke virkeligheten til en psykotisk person og er sannsynligvis heller ikke ment å gjøre det. Formålet er kanskje hellere å kommunisere schizofreni som en psykisk lidelse som er gjenkjennelig uavhengig av tid og sted».
(GVM side 174)

«Ved at de (beskrivelsene) posisjonerer som sanne beskrivelser av personer med en schizofrenidiagnose, representerer de makt. De inngår i samfunnspolitiske kunnskaps- og maktrelasjoner som kan disiplinere leserne til å forstå på bestemte måter, noe som kan prege deres profesjonelle selvforståelse og oppfatning av pasienten».
(GVM side 175).

Denne konstruerte og lærte forforståelsen den profesjonelle har med

seg til møtet mellom «dem» og «oss», er ikke enestående innen psykiatrifeltet. Juristen Torstein Eckhoff sa det slik i sin tid (1989):

«*Det vi jurister har bygget våre antagelser om menneskene og samfunnet på har for det meste vært spredte erfaringer med vår egen omgangskrets, eller forhold som vi tilfeldigvis har hatt befatning med. Systematiske undersøkelser har det vært lite av, og vi har vært trege til å tilegne oss noe av den innsikten som samfunnsvitenskapen har akkumulert*».

(TE i Politikken i Jussen, Naturretten og Samfunnsforskningen, 1989).

Kontakten med pasienten/klienten blir et urealistisk møte mellom en skolert profesjonsutøver og et konstruert bilde.

I kapittelet «*Skjønnlitteratur og terapi*» tar Jan Inge Sørbø (GMV side 127) opp skjønnlitteraturens rolle som motvekt mot vitenskapens vilje til å konstruere «objektive» skildringer av sinnslidinger (GVM side 130). Som vi har lest i «historien om en sjømann», blir pasientene filtrert gjennom en skolert behandlerstemme.

«*Det finst ein innebygd skepsis til pasientenes selvforståing og selvtolkning, og det finnes ein vitenskaps-teoretisk grunngeven skepsis til subjektivitet i det heile teke*».

(GVM side 130)

Som følge av denne «vitenskapelige» framstilling av den sjuke og lidende, uten egen stemme, mister pasienten muligheter til tilfriskning. Sørbø viser hvordan skjønnlitteraturen kan bidra til å skape mer kunnskap og et mer nyansert språk, som kan berike terapeuten i dennes tilnærming til pasienten. Han trekker fram hvordan den skjønnlitterære formuleringen av det vanskelige «gjer det lettare å bære», og dermed kan bidra til at det formulerte blir noe allment, som kan føre den syke nærmere andre.

Han tar fremdeles ikke opp pasientenes utbytte av selv å skrive sine liv. For å få innblikk i dette, må vi gå til Gunn Helen Kristiansens bidrag til boken: «*Ordet i min makt. Skrivning som utviklingsvei*», Gunn Helen Kristiansen (GMV side 113). Hun viser hvordan hun opplevde skrivning som en klargjørende prosess. Skrivningen bidro til at hun måtte disiplinere tankekjøret sitt. At hun hadde påtatt seg å legge fram sine erfaringer som brukerrepresentant og formidler, gjorde at hun opplevde å synliggjøre gjenerobringen av de skrevne ordene. Som skrivende ble hun i stand til å vurdere egne behov for å beskrive psykosefenomenet.

Gunn Helens maktovertakelse av de skrevne ordene viser hvordan det å skrive og bruke ordene bidrar til en myndiggjøring av den skrivende. Hun er ikke lenger den som passivt blir behandlet, men tilraner seg midlene som

gjør det mulig for henne å arbeide seg fram til en selvforståelse, i hennes tilfelle bygget på hennes bakgrunn som bygningsingeniør.

Siv Helen Rydheim bruker sine skriveferdigheter til å utforme sin selvforståelse. I kapittelet «*Generasjons-traumer, psykiatritraumer og kampen for et nytt kunnskapssystem*» (GVM side 63), deler hun noen av sine erfaringer som pasient i psykisk helsevern. Hun utdyper hvordan hun har møtt en terapeutisk skole som gir henne en forklaring på hvorfor akkurat hun har opplevd de motgangene som har satt preg på hennes liv. Hennes redegjørelse for sin kamp for et nytt kunnskapssyn viser hva hun finner viktig å videreføre av sin livsfortelling.

På samme måte som Sørbø, etter hva jeg forstår, legger tilfriskningsansvaret til en mer opplyst behandler, bidrar Kristiansen og Rydheim til å styrke den tradisjonell «kunnskapsbaserte» troen på at det må finnes én forklaringsmodell som er gyldig, for alle. Når de to tar makten tilbake over ordene, i denne boken, bidrar de til å utvide forrådet av ord man kan bruke, men ikke til å sprengre grenser for bruken av ordene.

«*Grensene for mitt språk er grensene for min verden*».

Ludwig Wittgenstein (1889 - 1951)

**«Som følge av
denne «viten-
skapelige» fram-
stilling av den
sjuke og lidende,
uten egen stemme,
mister pasienten
muligheter til
tilfrisking»**

Ordene som blir brukt i terapi og saksbehandling innen psykisk helsevern, vil kunne være avgjørende for hvordan den enkelte, med sin historie, får muligheter til å bevege seg fritt. Dette er ikke enestående for psykisk helsevern. Makten over ordene, og makten til å formulere en diagnose, er klart synlig innen legevitenenskapene, men vi ser følgene at de profesjonelles makt over ordene, og språkbruken også innen andre forvaltningsfelt.

I Klassekampen tirsdag 9. juli i år, under seksjonen IDEER, side 12 - 13, presenterer Line N. Hjort sin doktoravhandling ved Universitetet i Bergen om språk og fortellinger (Språkfilosofi) i Orderud-saken; *«Vinne sak, eller vinne innsikt»*. Avhandlingen fokuserer på de tiltaltes særlige eksistensielle talesituasjon i rettssalen. Når jeg finner det naturlig å ta opp dette her, er det også fordi at det er mange pasienter og pårørende som har opplevd sine møter med behandlere som nettopp rettssaker. Hjorts avhandling har også verdi utover juss og rettspraksis. Om det ikke var hennes opprinnelige motivasjon, bidrar avhandlingen til å belyse grunnlagsproblemer i vitenskapene om mennesket. Hun belyser hvordan bruk av ordene, og de formelle talesituasjonene bidrar til å forme de opplysninger som kommer fram, og hvordan de tolkes.

Hjort studerer den språklige utvekslingen i rettssalen, og ser at den *«ligner et språklig spill som de tiltalte kan ha dårlige forutsetninger for å mestre, men som de allikevel er henviset til å delta i og respondere på»*. (KK 9. juli 2019)

Når Kristin Kirkemo i utfordrer det regelstyrte spill i rettssalen, får dette en særlig virkning, og hun lar seg ikke påvirke av advokatens metoder og skeptiske spørsmål. Spillet i rettssalen gjør hennes framferd ekstra betydningsfull. Dette får avgjørende betydning for endelig dom.

«Hvilken betydning har det for rettens arbeid dersom selv en tiltalte som er innstilt til å bidra til sakens opplysning, ikke får anledning til det fordi spørsmålene som stilles antyder at svaret allerede finnes, uavhengig av tiltaltes respons». (Hjort, KK 9. juli 2019)

I sin egen disputas opplevde Hjort episoder som hun trekker fram som belysende; - en disputas er også en institusjonalisert hendelse, med strikte regler for saksgang. Selv om hun som doktorand og forsvarer av en godkjent avhandling, vet at hun ville komme helskinnet ut av prosessen, opplever hun at det strategiske spillet i en doktordisputas gjorde det vanskelig for henne å løfte fram sin fortelling slik hun så den.

På samme måte kan den ordrike og velformulerte pasienten, som selv kan, og vil, legge fram sitt budskap, oppleve å bli møtt med fastlåste prosedyrer og tolkingsmodeller, slik vi så i f.eks. historien om den schizofrene sjømannen. Pasientens fortelling blir ikke lyttet til. Og om den blir lyttet til, blir den ikke nødvendigvis opplevd som et sant, eller viktig, bidrag til en bedringsprosess.

«Det skulle gå år og dag før jeg fattet at de selvsagte intensjonene mine om å bli hørt, og psykiatrisk behandling av lidelser jeg hadde, ikke var samme sak. Jeg ble nok hørt, men da innenfor en helt annen ramme for forståelse av hva som var mitt problem».

(Berit Rustand, Psykiatriens SAMFUNN, Universitetsforlaget 2007, side 24)

I kapittelet «*Hemnen*» frå *systema*», underkapittel «*Subjektivitet, system og styring*», viser Elling Ulvestad, som er spesialist i immunologi og transfusjonsmedisin og avdelingssjef for Mikrobiologisk avdeling, Universitetet i Bergen, det fornuftsstridige ved å søke å utforme objektiverende vitenskaper om mennesker, og hvorfor slike forsøk på objektiverende kunnskap ikke vil tåle et vitenskapskritisk blikk.

«Vil ein forstå menneskets, lyt ein forstå livet som subjektiv utfalding, og det kan ikke gjerast objektivt frå eit tredjepersonperspektiv».

(Kierkegaard 1846/1994), GVM side 233

Tross disse visdomsord, ser vi stadig at fagpersoner (og pasienter!), insisterer på at nettopp deres vitenskapelige konstruksjoner er de som kan bidra til bedring av den psykisk syke pasientens liv. Ulvestad tar opp *Sjølvreferanseproblemet*, og viser hvordan «*Både forskaren og den som har vært forska på, er subjekt, og som subjekt kan de ikkje vere absolutte tilskodarar*».

Han peker på at også den som ser seg selv innenfra, og dermed ser alle valgene, vil være ute av stand til objektivere sin egen subjektivitet. «*For skulle ein makte det, måtte ein fyrst gjere seg sjølv til eit faktum*». Dette synes jeg er utrolig tankevekkende. Også den erfarne og rutinerde brukermedvirker, erfaringskonsulent, eller erfaringsformidler, vil være selvrefererende. Ulvestad åpner opp for kritiske perspektiver som også vedrører de gryende tendenser vi ser til brukermedvirkning innen vitenskapene om mennesket, og som vil kunne bidra til at disse retningene innen kunnskapsutviklingene blir stadig viktigere.

«Forsøk på å forstå seg sjølv gjennom objektivering, fører såleis til eit uløyselig dilemma der det einaste som kan seiast hundre prosent sikkert, er at det ein finn ved metoden ikke kan være det objektive sjølv».

(GVM side 214).

Kravet til objektivisering vil hindre hjelpere i å ta pasientens perspektiv, og å leve opp til idealet om «brukerperspektivet» i praksis.

Å objektivere sin egen subjektivitet! Er det dét som er den gordiske knuten som ligger bak at vi i det hele tatt kan snakke om at det skulle finnes grunnlagsproblemer i «vitenskapene om menneskene»?

Kravet om å objektivere egen subjektivitet bygger på en tro om at de to gjensidig utelukkende begrepene skal kunne møtes. Man kan ikke samtidig være og ikke-være medlem av en gruppe. Å søke å bygge objektive vitenskaper om menneskers sinn er en lite veloverveid streben, mener jeg. Vi kan bygge objektive vitenskaper om noen av menneskers egenheter (somatiske), men ikke alle.

Å bygge en vitenskap om mennesker, kalt psykiatri, som har som mål å klarlegge alle menneskesinnets irrganger, for å kunne bringe fred til disse, om nødvendig, lar seg ikke gjøre. Vi kan konstruere kunnskapsbaserte praksiser, og kunnskapsbasert politikk, men ikke en fullstendig vitenskap om menneskers sinn, skapt av mennesker.

Som forvalter av vitenskapene må vi være ydmyke og godta at ikke alt kan klargjøres gjennom forskning. Det finnes nyttige kunnskapsfelt som ikke nødvendigvis er forskningsbasert.

Alle livets gåter har ikke latt seg løse. Å tror at det skulle være mulig, avslører en logisk svikt, eller svakhet. Det er hybrid!

Tor-Johan Ekeland snakket selv om dette da han fikk ordet den marsdagen. Han snakket om etikk og evidens, og trakk fram hvordan kunnskap kan være destruktiv om ikke den som var ansvarlig for kunnskapen viser ansvarlighet og ydmykhet overfor kunnskapens forbannelser. Etikken må komme før evidensen!

I Forskningsetikk (et magasin fra De nasjonale forskningsetiske komiteene) nr. 2, 2019, finner vi en artikkel med den provoserende tittel: «**Ingen** veit kva **forskning** er». Her kan vi lese:

«Det blir stadig viktigere at politikken skal være kunnskapsbasert, men kunnskapsbasert er ikkje nødvendigvis det same som forskningsbasert». (Sekretariatsleder, Det nasjonale utvalget for gransking av uredelighet i forskning, Annette Birkeland sitert i artikkelen)

<https://www.etikkom.no/Aktuelt/Fagbladet-Forskningsetikk/arkiv/2019/2019-2/ingen-veit-kva-forskning-er/>

Vi trenger kunnskap for å kunne bygge ut de omsorgstilbud som kreves, men å framstille denne nødvendige og gyldige kunnskapen som den endelige vitenskapen om mennesker, kan virke

fremmedgjørende både for de som trenger omsorgen, og de som skal gi omsorgen.

Christine Rosenqvist
crosenqv@me.com

